

Др Михајло Љумовић,
инж. Радисав Поповић

Стање и проблеми производње млијека у Црној Гори

Увод

Млијеко је послије жита несумњиво најважнији пољопривредно-прехранбени производ, без којег се не може замислити нормална и потпуна исхрана људи. Његова потрошња значајан је показатељ стандарда и здравственог стања становника, па је обезбјеђивање млијека и млијечних производа свуда у свијету један од најзначајнијих проблема у области производње људске хране. То је особито важан задатак у оним областима у којима географско-еколошке прилике представљају ограничавајуће чиниоце производње довољне количине млијека. Такве су многе земље Африке и Азије. Упркос неповољним природним условима за такву производњу, владе тих земаља улажу изузетне напоре ради подмирења потреба становништва у млијеку и млијечним прерађевинама.

Наша земља, према томе, и Црна Гора, налази се у таквом подручју у којему природни услови не представљају ограничавајући чинилац производњи млијека. Па ипак, иако имамо све услове за знатно већу производњу и потрошњу млијека, ми се — како по његовој производњи, тако и потрошњи — налазимо на дну лествице европских земаља. Уз то је неравномјерност те производње и потрошње у нас веома изражена, па, с једне стране, имамо рејоне који се том производњом и потрошњом скоро равнају с европским земљама великим произвођачима и потрошачима млијека, а, с друге, и такве који по томе знатно заостају.

Црна Гора спада у области Југославије у којима производња млијека још није ријешена, и поред тога што за ту производ-

њу у њој постоје не само релативно повољни природни услови него и довољан број крава, што омогућава знатно већу производњу него што је данашња. Данашња производња није сразмјерна са потрошњом. Стога смо приморани да знатну количину млијека увозимо да би подмирили повећану потрошњу скоро у свим потрошачким центрима. Повећана потражња не произилази само из недовољне производње него првенствено из неорганизованог откупа, пошто у нас постоје услови за обезбјеђење садашњих потреба у свјежем млијеку из сопствене производње. Према томе, основни проблем је организована производња и откуп, а мање недостатак потребне количине млијека.

У овом раду разматрају се најважнији проблеми који се односе на производњу крављег млијека као и чиниоце који утичу на ту производњу, посебно на обезбјеђење довољних тржишних вишкова. У том циљу потребно је анализирати не само нашу садашњу укупну и организовану производњу и потребе него, исто тако, и наше реалне могућности те производње с обзиром на запажене тенденције пораста потрошње, које нијесу у складу са несразмјерним порастом производње овог значајног прехрамбеног производа.

Садашња производња крављег млијека

Тенденције у производњи крављег млијека у Црној Гори показују статистички подаци СФРЈ за 1975. и 1976. (Таб. 1) о броју крава, стеоних јуница, укупној производњи и просјечној производњи по јединици капацитета. Према тим подацима, у нашој Републици постоји веома изражена тенденција за повећањем броја крава и стеоних јуница као, уосталом, и другим подручјима, осим Војводине, гдје је за посљедњих десет година тај број нешто смањен. Упоредно с тим повећава се како укупна производња млијека, тако и просјечна производња по грлу. Штавише, укупна производња у посматраном десетогодишњем периоду повећава се у Црној Гори нешто бржим темпом од пораста броја крава, што произилази из повећане производње по грлу. То је, уосталом, случај и са другим републикама и покрајинама, осим подручја уже Србије, гдје је дошло до незнатног смањења производње. Међутим, у Црној Гори је повећање производње по грлу веће од југословенског просјека, што је, свакако, резултат веома ниске производње на почетку посматраног периода.

Ово повећање настало је дијелом усљед интензивног рада на измјени расног састава али исто тако, и побољшаном исхраном и његом говеда. Таквом побољшању производње допринио је и пораст потрошње млијека и млијечних прерађевина.

Таб. 1. Кретање броја крава и јуница и укупна и просјечна производња крављег млијека

Подрчје	Год.	Број крава и стених јуница у 000 грла	Укупна производ. млијека у милионима литара	Просјечна производ. по крави литара
Југославија	1965.	2520	2234	1184
	1975.	3267	3544	1361
Индекс 1965 = 100		130	158	115
Босна и Херцеговина	1965.	524	325	899
	1975.	688	391	1046
Индекс 1965 = 100		131	188	116
Војводина	1965.	179	335	2056
	1975.	168	364	2388
Индекс 1965 = 100		94	109	116
Косово	1965.	121	56	693
	1975.	196	154	982
Индекс 1965 = 100		162	275	142
Македонија	1965.	101	48	774
	1975.	141	80	1013
Индекс 1965 = 100		140	167	131
Словенија	1965.	244	373	1782
	1975.	277	465	2139
Индекс 1965 = 100		113	125	120
Србија (Уже подручје)	1965.	686	475	1183
	1965.	1040	998	1183
Индекс 1965 = 100		152	208	98
Хрватска	1965.	588	588	1180
	1975.	645	819	1576
Индекс 1965 =	110	110	139	134
Црна Гора	1965.	77	44	804
	1975.	105	73	1028
Индекс 1965 = 100		143	166	128

Према подацима из таб. 1, у Црној Гори веома је изражена тенденција повећања броја музних крава, знатним дијелом на рачун осталих категорија говеда. Тиме се говедарство претежно оријентише на производњу млијека. То је више испољено у околини већих потрошачких центара, посебно у Титограду и Црногорском приморју. У тим подручјима чак је поремећен нормалан ремонт фонда крава, чије учешће у укупном броју говеда прелази и 80 процената у неким општинама. Из тог повећања добрим дијелом произилази и релативно високо повећање производње млијека, које је у њима веће од југословенског просје-

ка. Међутим, према апсолутној просјечној производњи по крави налазимо се испод југословенског просјека, такође и испод просјека Босне и Херцеговине, Војводине, Словеније, уже Србије и Хрватске, а незнатно изнад Македоније и Косова.

Садашња апсолутна производња крављег млијека обезбјеђује просјечно 131 литар по глави становника. Она износи у Југославији 166, Војводини 184, ужој Србији 185 и у Словенији преко 260 по становнику. Нижа просјечна производња по становнику него у нас остварује се у Македонији, на Косову и у Босни и Херцеговини.

Производња на друштвеном сектору

Друштвени сектор, мада недовољно развијен, веома је значајан за редовно обезбјеђивање млијека и млијечних прерађевина, нарочито за веће потрошачке центре. О садашњем стању и кретањима на том сектору новоре подаци у таб. 2. Развијеност и значај тог сектора у Црној Гори види се из поређења са другим републикама и са покрајинама.

Таб. 2. Кретање броја говеда и производња на друштвеном сектору

Подручје	Година	Укупан број говеда	Број крава и стеоних јуница	Производ. млијека у хиљад. литара	Просјечна мљечност по крави у кг.
Југославија	1965.	479 080	144 489	385 413	3 018
	1975.	346 463	91 443	323 351	4 090
	Индекс 1965 = 100	70,3	63,3	84,0	133,0
Босна и Херцеговина	1965.	23 508	8 801	21 384	2 804
	1975.	20 695	6 404	18 712	3 433
	Индекс 1965 = 100	86,6	73,0	88,3	122,5
Војводина	1965.	171 360	60 294	165 131	2 862
	1975.	78 226	25 721	88 811	3 861
	Индекс 1965 = 100	56,0	42,7	53,4	134,9
Косово	1965.	9 204	3 667	6 008	2 189
	1975.	3 328	1 505	3978	3 007
	Индекс 1965 = 100	36,0	41,0	66,0	137,4
Македонија	1965.	14 179	6 817	15 981	2 745
	1975.	18 173	8 978	28 591	3 708
	Индекс 1965 = 100	129,0	132,0	179,3	135,1
Словенија	1965.	83 873	17 156	45 135	3 042
	1975.	45 425	12 238	32 983	3 752
	Индекс 1965 = 100	54,2	71,0	95,0	156,2

Србија	1965.	61 940	20 846	56 476	2 931
(Уже подр.)	1975.	66 573	23 541	91 390	4 233
Индекс 1965 = 100		107,5	113,0	162,0	144,0
Хрватска	1965.	111 786	25 100	71 849	3 542
	1975.	111 799	11 522	44 830	4 638
Индекс 1965 = 100		99,5	46,0	62,4	130,9
Црна Гора	1965.	3 274	1 695	3 550	2 399
	1975.	2 780	1 533	4 056	3 139
Индекс 1965 = 100		85,0	90,5	114,1	131,1

Извор: Статистички годишњак СФРЈ за 1965. и 1976. год.

На друштвеном сектору, осим у Македонији и ужој Србији, знатно је смањен број говеда 1975. у односу на 1965. То смањење нарочито је испољено на Косову (64 %) и у Војводини (53%). У Црној Гори оно износи свега 15%, према 29,7% у читавој земљи. Слично је стање и музних крава које су, са изузетком Македоније и Србије, смањене у свим осталим подручјима, и то: у Црној Гори 9,5, БиХ 27,0, Хрватској 54,0, Словенији 29, Војводини 57,3 и Косову 49 %.

Захваљујући повећаној млијечности по крави за око 31 % и релативно малом смањењу броја музних крава у односу на нека друга подручја, у Црној Гори је на друштвеном сектору повећана производња млијека за приближно 14 %. Она је повећана још и у Македонији и ужој Србији, док је у свим другим републикама и покрајинама у упоређиваном периоду смањена и то: у БиХ за око 13, Словенији 5, Хрватској 38, Војводини 47 и Косову 34 %.

Позитивну околност у развоју млијечних фарми на друштвеном сектору представља већ постигнута висока просјечна млијечност по грлу у неким републикама, нарочито у Словенији и Хрватској. То свједочи и о томе да се на друштвеним фармама сасвим или приближно користе генетски условљени чиниоци за производњу млијека, што је један од основних елемената такве производње.

Иако је у нас постигнуто знатно релативно повећање укупне производње млијека и просјечне млијечности по крави, ми се још налазимо на ниском нивоу просјечне производње по крави — знатно нижем од југословенског просјека, а, исто тако, и испод просјека у другим републикама и покрајинама, осим Косова. Знатно релативно повећање просјечне производње по крави резултат је и ненормално ниске производње 1965. године. Наши резултати су утолико неповољнији што су у нас због сличног расног састава крава могућа поређења са другим подручјима, што није случај са производњом на индивидуалном сектору. То значи да наше друштвене фарме нијесу ни приближно искори-

стиле генетске основе крава за такву производњу. На то указују подаци о производњи постигнутој 1976. на појединим фармама друштвеног сектора (Таб. 3).

Таб. 3. Капацитети фарми и натурална производња млијека у Црној Гори 1976.

Бр.	Организа- ција удруж. рада	Број крава и стоних јуница 1977.	Просјеч. број крава 1966.	Производ. млијека по крави кг.	Укупна производ. млијека кг.	% млијеч- не масе
1.	Агрокомбинат „13. јул“ Титоград	606	553	3 816	2 110 464	3,60
2.	ПТК „Никшић“ Никшић	504	342	3 395	1 164 239	3,92
3.	ПТК „Пљевља“ Пљевља	125	109	2 708	294 938	3,72
4.	ПД „Бока“ - Котор	96	76	3 486	265 000	3,68
5.	Станица за сточарство Жабљак	70	68	2 114	143 752	3,58
6.	„Бисерница“ - Рожаје	99	55	1 720	94 600	3,56
7.	Привредна јединица „Рад“ КП Дом-Служ	71	42	3 187	139 388	3,69
8.	„Полимљепромет“ Иванград	36	26	2 274	59 129	4,05
9.	„Дурмитор“ - Жабљак	29	29	—	25 200	—
10.	Школски центар - Бар	24	24	2 430	58 300	3,69
	СВЕГА:	1 652	1 324	3 358	4 352 010	3,17

Извор: Подаци селекцијске службе Завода Пољопривредног института у Титограду.

Из ове табеле види се да је од испитиваних организација друштвеног сектора једино Агрокомбинат „13. јул“ у Титограду произвео 1976. преко 2000000 кг. млијека или приближно половину (48,5 %) укупне производње тог сектора у Црној Гори. Истовремено, у овом Комбинату је остварена и најбоља просјечна производња по крави, иако је и она испод југословенског просјека, а поготово испод производних својстава црно-бијелог говечета, које је једино заступљено на овој фарми. Послије овог Комбината, највећу производњу постигао је ПТК у Никшићу — близу 27 %. На остале испитиване организације отпада до непуних 25 % укупне производње друштвеног сектора. Уједно Агрокомбинат у Титограду и ПТК у Никшићу имају могућност да произведено млијеко прерађују у својим погонима.

Ниска просјечна производња, нарочито у једном броју малих фарми, резултат је, прије свега, недовољне исхране крава

несавремене технологије коју изискује индустријска производња млијека на мљечним фармама. То се нарочито односи на мале фарме у брдско-планинским подручјима са крајње екстензивним искоришћавањем крава.

Друштвени сектор у Црној Гори нема значајног учешћа у укупној производњи млијека у Црној Гори, пошто у тој производњи он учествује свега са 5,6 процената, што је знатно ниже од југословенског просјека — 9,1%. На Косову је то учешће још мање (2,6%), док је овом у Црној Гори приближно једино оно у Хрватској (5,5%) Приближно су југословенском просјеку учешћа у ужој Србији и Словенији — са 9,2%. Значајни удио друштвеног сектора у укупној производњи млијека остварује се, међутим, у Македонији (35,7%) и Војводини (24,4%).

Економски положај друштвених фарми

Рентабилност производње млијека на друштвеним фармама у Црној Гори није делаљније анализирана, па према томе, о економичности ове производње нема сигурних и вјеродостојних података. Постоје само оријентациони подаци према којима је производна цијена млијеку 1976. године износила 7,03 у Агрокомбинату „13 јул” у Титограду, а 6,48 у Пољопривреднопрехрамбеног комбината у Никшићу. За осталих осам организација нема никаквих поузданих података, иако је несумњиво да ни у једној организацији говедарство не покрива трошкове, него у тој грани производње настају негдје већи, а негдје мање губици. То је, уосталом, случај и у другим мљечним фармама у Југославији.

О економском положају мљечних фарми у Црној Гори може се, донекле, судити на основу положај других фарми у земљи. Наиме, економичност производње на друштвеном сектору најбоље се може видјети из података Заједнице научноистраживачких установа Југославије за економику пољопривреде. Ова Заједница пратила је више година, код икеолико случајно одабраних пољопривредних организација са територије Југославије, економске ефекте производње основних пољопривредних производа, међу којима и економичност производње млијека.

1975. Заједница је пратила ефекте производње млијека у 35 организација у земљи (19 у Србији, по 6 у Хрватској и Македонији и по 2 у словенији и БиХ) на којима је било 14916 музних крава, или 16,5% укупног броја свих грла на друштвеном сектору.

Општи је закључак, као резултат вишегодишњег праћења економских ефеката ове производње, неповољан — како апсолутно, тако и у односу на остале пољопривредне производе, што се види из табеле 4.

Таб. 4. Економски ефекти производње млијека на друштвеном сектору у Југославији

	1971.	1972.	1973.	1974.	1975.
	Г о д и н а				
1. Вриједност производње по крави у д.	7 875	9 802	10 867	12 359	14 938
Индекс 1971 = 100	100	125	137	157	190
2. Трошкови производње по крави у д.	9 028	10 662	13 062	17 116	19 827
Индекс 1971 = 100	100	118	145	190	220
3. Финансиј. резултати по крави у д.	1 153	- 860	-2 196	-4 757	-4 889
4. Продајна цијена млијека у д/л	1,89	2,29	2,43	2,73	3,46
Индекс 1971 = 100	100	121	129	144	183
5. Цијена коштања млијека д/л	2,17	2,50	2,91	3,81	4,63
Индекс 1971 = 100	100	115	134	176	213
6. Губитак у производњи млијека д/л	0,28	0,21	0,48	1,08	1,17
7. Вриједност производње на 100 дин. укупних трошкова у д.	87	92	83	72	75

Извори: Економски ефекти у производњи основних пољопривредних производа да друштвеним газдинствима СФРЈ у 1975 — Заједница научноистраживачких установа за економију пољопривреде Југославије

Просјечни годишњи економски показатељи производње млијека указују не само на сталне губитке у тој производњи већ и на тенденцију погоршања економских резултата за последњих неколико година. На то упозоравају индекси трошкова који се последњих година повећавају брже од индекса вриједности производње У посматраним фармама забиљежена су значајна колебања у свим економским показатељима. Тако, вриједност производње кретала се од 10016 до 18856 динара по крави, млијечност од 2684 — 5242 л., укупни трошкови од 12785 до 26366 д. директни трошкови од 9777 до 20919 д., сточна храна од 4475 — 11992 д., директни лични дохоци од 1545 до 7925 д., итд.

У структури укупних трошкова директни трошкови учествују просјечно 72,8, сточна храна 23,1 — 53,7, директни лични дохоци 20,5, општи трошкови 27,2, трошкови управе и продаје 10,1, директна амортизација 6,6 % итд.

Позитивни финансијски резултати у 1975. остварени су само на 2 испитиване фарме. Добит по крави на једној од њих износила је 332, на другој 466 док је на свим осталим фармама забиљежен губитак који се кретао између 803 и 9228 д., по кра-

ви, а најчешће, у 50 % организација, између 300 и 6000 д. по крави. Распон цијене коштања млијека варирао је од 3,29 до 6,07 д./л. Мања цијена коштања од 4 д. остварена је на 7 посматраних фарми или код 19,9% укупног броја крава, цијена коштања од 4 — 5 динара остварена је у 17 организација или 54 % укупног броја крава, цијена коштања од 5 — 6 д. забиљежена је у 10 посматраних организација или 24,8 % укупног броја крава, док је у једној организацији, односно у 1,3 % укупног броја крава остварена цијена коштања изнад 6 динара по литру.

Сигурно је да су узроци великих разлика у висини појединих чинилаца економских резултата у извјесној мјери и субјективне природе. Међутим, мора се имати у виду да се неповољни економски резултати у овој производњи показују у вишегодишњем периоду код највећег броја организација. То указује да се отклањањем неких субјективних узрока могу у извјесној мјери побољшати економски резултати у смислу смањења губитака, али не и радикалнијег рјешења економског положаја ове производње.

Из изложеног се може потврдити ранија констатација да проблем економског положаја мљечних фарми није специфичан само за црногорско подручје, већ за читаву земљу. Наши произвођачи млијека су у неповољнијем положају из више разлога, међу којима неке од њих треба посебно истаћи. Многе наше фарме малог су капацитета, чиме се повећавају трошкови по грлу, често скупих објеката и опреме, а повећани су, поред тога, трошкови радне снаге и општи трошкови. Битан чинилац је и неријешен проблем производње јефтине и квалитетније сточне хране. То највише утиче на цијену коштања млијека, тим прије што исхрана учествује у трошковима производње око 40 до близу 60 % укупних трошкова. Затим, значајан проблем представљају скупа и недовољно стручна радна снага и удаљеност неких фарми од већих потрошачких центара, услед чега се млијеко не може реализовати у свјежем стању, што знатно оптерећује и онако скупу производњу.

Производња млијека у кооперацији

Кооперативна производња млијека веома је значајан вид организоване производње за тржиште, јер је то производња на друштвеном сектору ниска (испод 10 % укупне производње). Овај вид производње развијао се брже од производње на друштвеном сектору, што се види из приложених података (Таб. 5).

Таб. 5. Кретање производње млијека у кооперацији

Репуб- лика — Покра- јина	Год.	Број орга- низ. које се баве кооперац.	Број кра- ва обухв. у коопер.	Укупан откуп млијека у 000 л.	Просјеч. пројз. по крави литара	Учешће у укуп. инд. произ. %
СФРЈ	1966.	284	91 890	109 865	1 043	24,0
	1975.	600	512 941	772 399	1 506	
Б и Х	1966.	23	5 234	7 483	1 254	7,2
	1975.	48	38 756	40 128	1 035	
Војводина	1966.	33	5 734	9 403	1 415	31,5
	1975.	175	40 980	86 761	2 117	
Словенија	1966.	75	56 350	61 906	964	47,1
	1975.	68	111 065	197 807	1 781	
Македонија	1966.	3	760	1 908	2 544	—
	1975.	—	—	—	—	
Косово	1966.	3	217	612	2 259	0,17
	1975.	4	178	251	1 410	
Србија	1966.	127	17 000	8 050	400	18,3
	1975.	199	129 401	165 609	1 280	
Хрватска	1966.	19	6 409	19 539	1 009	36,2
	1975.	104	192 092	280 235	1 463	
Црна Гора	1966.	1	153	328	1 911	1,3
	1975.	2	469	906	1 932	

Извор: Подаци Југословенског пољопривредно-шумског центра — Служба за селекцију стоке — Београд

Таб. 5 указује на снажан развој производње млијека у кооперацији неким републикама и покрајинама (Хрватској, ужој Србији, Војводини, па и Босни и Херцеговини). Број музних крава обухваћених кооперацијом повећао се 1975. у односу на 1966. 6 пута (просјечно у Југославији), у Црној Гори за 3, Босни и Херцеговини и ужој Србији за 7,5 Хрватској за 32, Словенији за 2, и у Војводини 7 пута. Једино је на Косову у посматраном периоду дошло до смањења производње млијека у кооперацији, 18 %. Скоро адекватно овоме порасла је и количина млијека која се откупљује из кооперације.

Од укупног броја крава на индивидуалном сектору кооперацијом је обухваћено у Црној Гори свега 0,45 %, док је овај проценат просјечно за Југославију 16,5, БиХ 5,8, Хрватску 30,5, ужу Србију 13,1, Словенију 43,2, Војводину 27,8 и Косово 0,01 %. Од укупне производње млијека на индивидуалном сектору код нас је путем откупа обухваћено свега 1,3 %. Овај проценат се

креће од 0,17 % (на Косову) до 47,1 % (у Словенији). Просјек у СФРЈ = 24,0 %.

Подаци јасно указују да бисмо се развојем кооперативне производње млијека и у нас морали озбиљније позабавити, тим прије што потрошња млијека, односно захтјеви потрошачких центара и туристичке привреде из године у годину осјетно расту.

Производњом млијека у кооперацији сада се у Црној Гори баве једино Агрокомбинат „13. јул” у Титограду и ПТК у Никшићу. Иако је млијеко осјетљив производ, а подручје Црне Горе, са изузетком неких ужих региона, неповољно за овакав вид сарадње, нема разлога да производња млијека из кооперације не би могла бити знатно већа него што је сада. Истина, неизграђена и лоша путна мрежа, још увијек недостатак електричне струје, текуће воде и разбацаност индивидуалних газдинстава — отежавају рад на организовању ове производње.

И поред свих тешкоћа 1976. и 1977. чине се озбиљни напори да се потребне количине млијека за тржиште што прије обезбиједи из сопствених извора. Добри резултати већ су постигнути на подручју Никшића, гдје је организованим радом и стимулативном откупном цијеном 1977. знатно повећан откуп у односу на 1976. год.

Повољне могућности за добијање кредита у ове сврхе подстакле су неке организације на израду пројеката за мини фарме. Тако је „Бјеласица” у Бијелом Пољу већ израдила пројекте за 50 угледних газдинстава и 200 мини фарми, а Агрокомбинат „13. јул” — ООУР „Полимље-продукт” у Иванграду — за 80 мини фарми. Одређене припреме извршене су упљеваљској општини, гдје се процјењује могућност откупа од најмање 5 000—6 000 л. дневно. Ово су, свакако, озбиљнији и реални индикатори о могућности обезбјеђења довољних количина свјежег млијека, потребних црногорском тржишту.

Прерада и тржиште млијека

Највише произведеног млијека потроши се у нас у свјежем стању или се преради у домаћинству, док се релативно мало прерађује у млекарама на савремени начин. Њих сада у Црној Гори има само три: у Титограду, Никшићу, и Херцег-Новом. Њихова садашња прерада млијека приказана је у таб. 6.

Таб. 6. Прерада млијека у млекарама 1976.

	Титоград		Никшић		Херцег-Нови	
	кол.	%	кол.	%	кол.	%
Укупно прерађено млијеко са 3,2 масти	5 699 475	100,0	3 468 580	100,0	1 500 000	100,0

— сопствене фарме	2 182 454	38,3	1 408 948	40,6	—	—
— кооперација	466 558	8,2	326 373	9,4	—	—
— извор са стране	3 050 463	53,5	1 733 259	50,0	1 500 000	100,0
Реализација производа						
— пастеризовано млијеко	3 547 724	62,2	2 081 148	60,0	1 000 000	66,0
— кисело млијеко и јогурт	2 151 751	37,8	1 387 432	40,0	500 000	34,0

Укупне прерађене количине у овим мљекарама износе, према томе, 10 688 055 л. млијека стандардне масноће (3,2 %) у чему 6 628 872 пастеризованог (62 %) и 4 039 183 киселог млијека и јогурта (38 %). Од ове количине приближно 6 280 000 л. или скоро 60 %, потиче са стране, док су сопствене фарме и кооперација обезбиједиле приближно 4 380 000 л. Ако се овоме додају количине свјежег млијека произведене 1976. на фармама које своје млијеко не прерађују у мљекарама (око 1 080 000 л) онда је организована сопствена производња износила непуних 5,5 милиона литара. То је веома мала количина јер једва износи 7,5 % садашње укупне производње крављег млијека у Црној Гори.

На тржишту се, преко мљекара и са фарми, реализује око 11 770 000 л. свјежег млијека и јогурта, од чега приближно једна половина отпада на млијеко увезено из других подручја. Набавка млијека са стране, због његове повећане потрошње, почела је у нешто већим количинама 1972. (око 2 400 000 л.), да би се до 1976. повећала на преко два и по пута. Поред млијека, у Црну Гору се увозе и разне млијечне прерађевине (бутер, млијеко у праху и разне врсте сирева), тако кад би се то прерачунало у млијеко, ми већ сада добијамо са стране 15 — 17 милиона литара млијека.

Највеће количине свјежег и кондензованог млијека реализују се на тржишту Титограда (око 2,7 милиона литара), затим Никшићу (1,1 милиона), Цетиња, Бара и других приморских мјеста (500 — 720 хиљада литара). Тако је промет свјежег и кондензованог млијека из организоване производње порастао са 1 606 000 л. 1975. на 8 300 000 л. 1976. Ту није урачунато преко 4 милиона литара јогурта и киселог млијека произведеног у мљекарама у Титограду, Никшићу и Херцег-Новом. Немамо, на жалост, података о тржишној реализацији млијека индивидуалних произвођача, али су и те количине свакако знатне, нарочито око већих потрошачких центара. Те количине, као и оне које се у свјежем стању троше у домаћинствима можемо донекле посредно оцијенити на основу анкете о потрошњи свјежег млијека у Црној Гори. Према тој анкети, у Црној Гори је за 1975. процијењена та потрошња на 90 л. по становнику, док је 1966. износила 76 л. Према томе, повећање потрошње износило је у овом периоду 19 %, што није праћено и одговарајућим порастом сопствене организоване производње.

Анкетом је, такође, установљено да просјечна потрошња по становнику (утврђено у четворочланој породици) млијечних прерађевина одговара количини од 100 л. млијека. На тај начин укупна потрошња млијека и млијечних прерађевина (прерачунатих у млијеко) у Црној Гори износи око 190 л. по становнику. Иста потрошња била је, на примјер, 1974: у Данској 406, Швајцарској 349, Француској 335, Италији 222, Југославији 155 л. итд.

Наша укупна производња крављег и овчјег млијека једва обезбјеђује 160 л. по становнику. Стога је стварни дефицит око 30 л., што за укупно становништво износи, оријентационо, 16,5 милиона литара. Овдје није рачуната туристичка потрошња која је, посебно у приморским мјестима, знатна. Па стога би у том случају наш стварни дефицит био већи од приказаног. Ове чињенице указују на потребу предузимања радикалних и ефикасних мјера ради унапређивања нашег говедарства, о чему ће посебно бити ријечи. Унапређивањем говедарства ми бисмо повећали не само производњу млијека него и говеђег меса, које је на нашем тржишту још дефицитарнији производ.

Могућности и мјере за повећање производње млијека

Садашњи укупан недостатак млијека у Црној Гори несумњиво је велики проблем, али не и нерјешив. Узимајући у обзир око 100 000 музних крава колико их сада има у Црној Гори, било би довољно повећање просјечне млијечности од само 200 л. по крави да би се обезбиједила количина која сада недостаје. Такво повећање било би могуће извести у садашњој популацији самим генетским факторима, које би се постигло спровођењем одређеног одгајивачког програма, чије су основе већ утврђене. У многим европским земљама с напредним говедарством и добро организованим селекцијским радом, постизан је просјечни годишњи генетски напредак који одговара повећању млијечности по крави и преко 50 л. годишње. Ми смо у том погледу у повољнијем положају због тога што полазимо од веома неуједначеног полазног материјала с великим варирањем производње млијека. У таквим условима почетни успјеси у селекцијском раду били би много већи него у уједначеним популацијама, гдје је већ постигнут висок ниво производње по грлу. Наше предности су и у томе што се ми не ослањамо искључиво на популацију домаћег, у већини примитивног говечета, него се оријентишемо на генетско побољшавање те популације примјеном укрштања с племенитим расама и набавком јуница и крава тих раса. Тим начином ми смо и досадашњим радом, често непланским и недовољним, знатно измијенили постојећу популацију говеда. Довољно поуздано се може рећи да је већ око 30 % укупног броја говеда на индивидуалном сектору у типу производнијег племенитог или оплемењеног говечета.

Генетском побољшању наше популације говеда знатно доприносе и стимулативне мјере које се спроводе обезбјеђивањем одговарајућих средстава од стране Федерације, Републике и општина. Те мјере односе се на премије за млијеко и регрес и премије за квалитетнију приплодну стоку. Тако су премије за млијеко, као мјера стимулације производње и заштите стандарда, уведене још 1962. Од тада до данас, укупан износ ових премија мијењао се, и кретао од 0,52 до 0,93 динара по литру млијека за друштвени сектор, рачунајући премије из свих извора и за све намјене. За млијеко из кооперације премија је у истом периоду била нешто нижа, од 0,20 до 0,68 динара, такође по литру млијека. Ефекат ових премија био је позитиван, мада на почетку већи него сада. Тако је учешће премије у малопродајној цијени износило 1967. год. — 36 а 1977. само 13,7% и то само за млијеко произведено на фармама друштвеног сектора. Иако је у Црној Гори за ову намјену 1976. исплаћено скоро 5 милиона динара, овим је стимулирана производња само код непуних 2% фонда крава или нешто преко 5% укупне производње крављег млијека у Црној Гори.

За повећање укупне производње млијека и генетско побољшање читаве популације говеда, већ и значај и ефекат имају друге подстицајне мјере за које се обезбјеђују средства за регресирање приплодне стоке како на друштвеном, тако и на индивидуалном сектору. Тако су регреси за приплодну стоку први пут у нас уведени 1965. Све до 1975. средства за ове сврхе била су само симболична, и на почетку су у буџету Републике издвајана заједно с премијама за млијеко, а касније као посена ставка. Коришћење ових средстава није увијек било потпуно, тако да је један њихов дио, иако су ова средства била на почетку само симболична, остајао неискоришћен.

У периоду од 1967 — 1974. регресирана је производња 235 сивих тиролских бикова за јавни расплод (углавном у Станици за сточарство у Жабљаку и Пољ. добра у Пљевљима) који су под одређеним условима уступаним бољим индивидуалним пољопривредним произвођачима. Ово ј еимало веома повољан ефекат у првом реду на измјену постојећег, неповољног расног састава. Коришћењем ових бикова добило се, према приближној процјени, преко 35 000 грла квалитетнијег подмлатка. Поред бикова, регресом је обухваћена набавка стеоних јуница за друштвени и индивидуални сектор, регресирање квалитетних крава на друштвеном сектору као и за матичне краве индивидуалног сектора. Средства за ове намјене порасла су са 20 000 д. у 1965. на 1 150 000 д. 1977. Иако је овај пораст изразит, ова средства, мада веома значајна, још су само симболична, јер се по крави и стеоној јуници издваја тек нешто преко 10 д. Међутим, за успјешан селекцијски рад била би потребна бар десетострука улагања, и та сред-

ства сигурно би се исплатила само кроз повећану производњу млијека. Посебни ефекти, не мање значајни, постигли би се и у повећању производње меса.

Недовољан откуп млијека од индивидуалних произвођача посебан је проблем у нас, јер ту заостајемо за већином других подручја у земљи. Повећањем откупа ријешило би се не само питање сигурног снабдијевања већих потрошачких центара млијеком одговарајућег квалитета него би то битно допринијело и да се смањи, па и потпуно отклони недостатак. Повећани откуп млијека јо швише би стимулирао већ испољени интерес произвођача за измјену расног састава и друге видове генетског побољшавања говеда. У том случају могли би се очекивати много повољнији ефекти и брже постизање жељеног циља.

У нас, и поред извјесних тешкоћа, (неразвијена путна мрежа, недостатак електричне енергије итд.) већ сада постоје услови за организовани откуп од барем 30 — 35 000 л. дневно или 10 — 12 милиона годишње. У том циљу већ се и предузимају мјере. Тако се Никшић за кратко вријеме ослободио набавке млијека са стране (преко 1 700 000 л. 1976.) откупом 6000 л. дневно од индивидуалних произвођача. Поред тога, Комбината у Никшићу ради програм за 30 мини фарми са по 5 — 10 крава. Затим, у Иванграду се већ реализује програм за 80 мини фарми са укупно 400 расних крава, а слично се ради и на подручју Бијелог Поља. Тамо је већ израђен програм за 50 усмјерених газдинстава са по 5 музних крава, а у току је израда програма за око 100 нових фарми. Тако би само подручје Бијелог Поља могло организованим токупом, последице реализације ових програма, обезбиједити 20 000 л. млијека дневно.

Л И Т Е Р А Т У Р А

- Љумовић М.: Говедарство на друштвеним газдинствима у Црној Гори и узгојни рад. Пољопривреда и шумарство, бр. 3, 1967.
- Љумовић М. — Вољевић У.: Неки резултати контроле продуктивности у говедарству друштвених организација Црне Горе за период 1964 — 1968. Пољопривреда и шумарство, бр. 2, 1969.
- Љумовић М.: Оплемењивање буше у брдско планинском подручју Југославије. Пољопривреда и шумарство, бр. 3, 1973.
- Љумовић М.: Основа за програм одгајивања селекцјског рада у говедарству Црне Горе. Пољопривреда и шумарство, бр. 3, 1977.
- Љумовић М.: Производња крављег млијека на друштвеним газдинствима и у кооперацији у 1965. и 1975. години. Југословенски пољопривредно шумарски центар. Београд, 1966. и 1976.
- Статистички годишњаци СФРЈ за 1966. и 1976. год.

SITUATION AND PROBLEMS OF MILK PRODUCTION IN MONTENEGRO

Mihailo Ljumović

Agricultural Research Institute — Titograd

Radisav Popović

Executive Council of Assembly of Montenegro — Titograd

Summary

In this paper the authors analysed the present situation and some important problems concerning the cow milk production in Montenegro. The data on tendencies in this production are presented for the period from 1965 to 1975, with a separate review of the situation both in social and individual sector. The number of milking cows, total milk production and average production per cow are presented in the enclosed tables. In the paper also are given the data referring to the purchase of milk from the individual producers, its processing in the dairy stores, total consumption and the importation of milk and dairy products from other regions. Many of these data are compared to corresponding ones from the other regions as well as the average values for Yugoslavia as a whole.

Analysing the numerous statistical and other data, the authors found a very expressed tendency of increasing of milking cows as well as total milk production and average production per cow. However, our average production is lower than the one in Yugoslavia. Since consumption is as increased as production, we import, even now, considerable quantities of milk and different dairy products from the other regions of Yugoslavia.

At the end it is concluded that we have favorable conditions for increasing of cow milk production and in that aim corresponding measures are suggested.